

PAVEL VALTR

URBANISTICKÁ, KRAJINÁŘSKÁ A EKOLOGICKÁ PROBLEMATIKA DOUPOVSKÝCH HOR

P. Valtr: *Urbanistic, Landscape and Environmental Problems of the Doupov Mountains*. - Sborník ČGS, 98, 2, 102 - 106 (1993). - The Doupov mountains represent a specific region with many contradictions - they embrace important natural values, but also areas with severely devastated nature. It is necessary to delimit protected areas here, as genetic bases for a renewal of the adjacent basins with the opencast coal mining. Starting from the assesment of a natural potential of the territory, it is inevitable to secure an alternative, non-military and environment-friendly usage of the region.

KEY WORDS: urbanisation of the territory - usage of a landscape - historical, present and potential environmental threads.

Doupovské hory jsou málo známým, zádumčivým a zcela specifickým "světem pro sebe". Neobvyklá monumentalita rozlehlých ploch, četné územní kontrasty, výrazně pozměněná příroda a pustota centrálních území zdůrazňují zvláštní postavení tohoto krajinného celku v České republice.

1. Charakteristika území

Výjimečnost Doupovských hor v krajinné struktuře vyplývá z jejich geologického původu. Doupovské hory vznikly třetihorní vulkanickou činností jako mohutná složená navrstvená sopka, tzv. stratovulkán. Přibližně kruhovitý půdorys tohoto území má průměr asi 30 km a rozlohu větší než 600 km². V tomto rozsáhlém území vznikly zcela specifické podmínky pro rozvoj krajinných systémů i pro osídlení obyvatel.

Geologicky homogenní čedičové pohoří Doupovských hor je druhé největší v Evropě (po nižším pohoří Vogelsberg v SRN). Jedinečným pozůstatkem výbuchu mohutné sopky je centrální oválná sníženina někdejšího kráteru, tzv. kaldera, se "dnem" v úrovni přibližně 550 m n.m. Okolí kaldery o průměru 5 km lemuje věnec vrchů přesahujících 700-900 m n.m. s nejvyšším vrcholem Hradiště (934 m). Na vnějších svazích horského prstence se radiálně rozbíhá více než desítka potoků, přičemž ze samotného centra území Doupova teče k východu Libocký potok. Tyto vodní toky hluboce prořezávají povrch a vytvářejí významná hluboká údolí. Řeka Ohře, tekoucí při úpatí Krušných hor, svou činností vytvořila prolom severozápadním okrajem Doupovských hor s krajinářsky významným údolím. Vzhledem k vulkanickému půdotvornému substrátu jsou zde půdy minerálně bohaté (např. fosforem), živnější a zásaditější, avšak sušší a záhřevnější, což umožňuje pronikání teplomilnějších a náročnějších společenstev do relativně vysokých poloh.

Klimaticky je území Doupovských hor značně různorodé vzhledem k výškové zonaci a orientaci reliéfu. Fytogeograficky přísluší větší západní část pohoří k mezofytiku, východní teplejší část území pak k termofytiku a maloplošné drsné vrcholové polohy se charakterem přibližují oreofytiku. Někdejší rekonstrukční porosty byly v tomto území vytvářeny převažujícími květnatými bučinami. V teplejších okrajových polohách se vyskytovaly dubohabrové háje, popř. v exponovaných polohách subxerofilní doubravy, ostrůvkovitý byl i výskyt acidofilních doubrav a podél vodních toků se vyskytovaly

úzké lemy olšin. V průběhu osídlení došlo k přeměně a redukci někdejších lesů asi na 25 % ploch při značném rozšíření smrkových monokultur na úkor přirozené druhové skladby dřívějších převládajících listnatých lesů.

2. Vývoj urbanistického využití území

Vzhledem k méně příznivému bioklimatu a obtížněji dostupnému terénu nebylo zdejší území pro pravěké osídlování příznivé. Nepříznivými faktory byly zejména nižší teploty i srážky, značná členitost a energie reliéfu, obtížnost odlesňování a absence úrodných náplavových půd. Pravěká sídliště byla zaznamenána v nižších okrajových polohách. Prvotní osídlování a současné odlesňování začíná až v 9. století od východu a severovýchodu. K rozsáhlému odlesňování ve střední části území dochází v dalším průběhu středověku, a to z dolního Poohří a později i z horního Poohří. V polovině 18. století byla v Doupovských horách již stabilizovaná síť rozptýlených obcí. V polovině 19. století se zde uvádělo již téměř 90 drobných sídel v relativně hustém rozložení. Nejvýznamnější městečko Doupov, ležící v centrální sníženině ve výšce 578 m, mělo téměř 1500 obyvatel.

Obyvatelé se živilo převážně zemědělstvím. Zemědělské plochy zaujímaly přibližně tři čtvrtiny rozlohy území, z čehož značný podíl tvořily "polokulturní" trvalé travní porosty luk a pastvin a zbytek zabíraly ponechané lesy. Na orné půdě se pěstovaly osvědčené plodiny v krajových odrůdách, především obilniny, zejména "doupovský" oves a ječmen, z okopanin brambory, z technických plodin len, na vhodných polohách byly rozsáhlé ovocné sady. Nezbytný doplněk obživy obyvatel tvořila obvykle různá řemesla, především plátenictví, využívající místního zdroje lnu.

Výrazné změny v osídlení nastaly po 2. světové válce, kdy nejprve došlo k odsunu německých obyvatel a od roku 1953 téměř k úplnému vysídlení území v souvislosti s vymezením vojenského výcvikového prostoru Hradiště.

3. Aktuální proměny území a ekologická ohrožení

Zásadní proměnou v průběhu uplynulých 40 let byla postupná likvidace civilního osídlení na většině území, včetně významných historických památkových objektů např. v Doupově, objektů vesnické lidové architektury a sakrálních staveb.

Významně se změnilo používání zemědělských půd. Velká část orných půd byla zatravněna, zejména v centrálních částech. Zanedbané polokulturní trvalé travní porosty se zamokřovaly, takže někdejší květnaté travní porosty přecházely ve vysokostébelné tvrdé ostřicové porosty (s ostřicemi, sítinami, tužebníkem aj. typickými druhy) a postupně převážně zarůstaly dřevinami. Na travnatých plochách byla získávána objemová píce, v posledním období pak byly tyto plochy také spásané hovězím dobytkem. Intenzivnější zemědělství bylo provozováno pouze na jižním okraji Doupovských hor.

Zvláštní zájmy na využívání území se projevovaly mimo jiné i zajišťováním "prostupnosti" terénu pro zvláštní využití. Vedle aplikace totálních herbicidů (Arboracid aj.) docházelo k etapovitě soustavné a plánovitě likvidaci dřevin na travnatých plochách, označované jako "asanační a rekultivační opatření". Zarůstající travnaté plochy byly cyklicky drasticky upravovány těžkou technikou. Náletový porost dřevin se obvykle strhával s půdotvorným substrátem buldozerovou radlicí, často až na matečnou horninu a dopravoval se na jakési země-vegetační hráze kolem vzniklých "lagun". Tímto způsobem byly postupně likvidovány cenné květnaté úpolínové, vstavačové, rdesnové aj. typické polokulturní travní porosty i stepní xerothermní trávníky, např. s koniklecem otevřeným (nejzápadnější lokalita v ČR), kavylem a dalšími význačnými, ohroženými a chráněnými druhy. Na "asanovaných" plochách se následnou sukcesí vytvářely husté keřové porosty bušového typu, například z hlohů.

V poslední době se ponechávaly významnější dřeviny a některé meze, aby se omezily nepříznivé erozní jevy.

Podíl lesů z někdejších asi 25 % postupně vzrostl na dnešních 38 %. Při novodobém zalesňování byla používána uvedená "lagunová" technologie a rozšiřovaly se nevhodné smrkové monokultury (místo využívání původních listnatých dřevin). Důsledkem toho bylo rozšiřování větrných kalamit (např. v roce 1984, 1989) a klasické imisní odumírání smrkových porostů zejména v exponovaných návětrných směrech od vysokých zdrojů exhalátů (tepelné elektrárny Mostecka), takže v současnosti se zpracovává pouze kalamitní dřevo. Epizodické zde byly i lesní požáry vznikající při zvláštní činnosti. Díky bazickým geologickým substrátům nedochází v území vlivem atmosférických depozic k výraznému okyselování půd.

Vzhledem k dlouhodobému intenzivnímu a rozsáhlému využívání zdejšího území pro zvláštní účely docházelo k nevhodnému nakládání s odpady, zejména v lokalitách provizorních ubytovacích zařízení. Neidentifikované pozůstatky po plošné činnosti jsou rozptýleny v rozsáhlém území. Skládka tuhých domovních odpadů Činov, využívaná i pro okolní území, není dostatečně zabezpečena a její technologie je problematická. Potenciálním ohrožením jsou i některé záměry skládkové (popílek, odkaliště) a těžební.

Území Doupovských hor je významnou prameništří oblastí. V posledním období dochází k výraznému snížení vodnosti bystrinných toků. Někdejší necitlivý přístup k místním vodním tokům (regulace, násilné přechody, ropné odpady aj. toxické látky) se již podstatně zlepšil. Bývalá síť státních silničních komunikací zde byla převedena na účelové s různorodou kvalitou.

Závěrem hodnocení současného stavu je nutno říci, že existující rozporné názory na zachovalost území v podstatě vyjadřují i současnou skutečnost. Zatímco obtížně přístupná a špatně využitelná území si zachovávají cenné ekosystémy, např. zbytků bukových aj. listnatých lesů, popřípadě stepních, skalních a suťových lokalit, došlo na rozsáhlém území v důsledku tzv. "asanací" někdejších převažujících polokulturních trvalých travních porostů k závažnému ochuzení biodiverzity i přesto, že současná keřovitá sukcesní stadia jsou z hlediska ekologické stability některými odborníky pozitivně hodnocena. Jistým přínosem je pozitivní rozvoj části fauny, zejména ornitofauny.

4. Alternativní možnosti využití území

Změněná geopolitická situace umožnila v roce 1991 zpřístupnění několika okrajových osad (Albeřice, Bukovina, Činov, Korunní, Lučiny, Švatobor) a samot (Javorná, Malý Hlavákov, Ořkov, Sklárna, Střelice, Dolní Valov). Přesto celé jedinečné území Doupovských hor by si při zvážení přirozeného přírodního potenciálu, po důkladném krajinářském, urbanistickém a ekologickém zhodnocení zasluhovalo zajištění alternativní diferencované exploatace různorodými požadovanými aktivitami.

Základní problematikou je vazba převládajících zvláštních činností v Doupovských horách (vojenský výcvikový prostor Hradiště) na nezbytné vymezení chráněných území, neboť dnešní stav nevyhovuje potřebě zachování řady významných relativně přírodních území a lokalit s ohroženými druhy organismů. Z rostlin se jedná například o *Androsace septentrionalis*, *Alium vineale*, *Arum maculatum*, *Arabis auriculata*, *Aurinia saxatilis*, *Astragalus danicus*, *A. glycyphyllos*, *Actaea spicata*, *Aquilegia vulgaris*, *Anthericum liliago*, *Dianthus gratiopolitanus*, *Dictamnus albus*, *Digitalis grandiflora*, *Lilium bulbiferum*, *L. martagon*, *Orchis mascula*, *Pulsatilla patens*, *P. pratensis*, *ssb. bohemica*, *Stipa glabrata*, *Betula oycoviensis*, *Cerasus fruticosa*, *Cotoneaster integerrimus*, *Chamaebuxus alpestris*, *Sorbus danubialis*, *S. torminalis*, *Rosa agrestis*, *R. gallica*, aj.

Nutné je řešení problematiky dlouhodobě a pravidelně prováděných drastických plošných "asanací" k likvidaci části náletových porostů ve vazbě na ekologickou stabilitu.

Vzhledem k jedinečným kvalitám území Doupovských hor (mimořádná diverzita společenstev mezo-, termo- i oreofytika, nejzápadnější lokalita řady taxonů organismů, výjimečné geomorfologické útvary, genofondová základna pro obnovu přilehlých devastovaných území hnědouhelných pánví), je potřebné zvážit možnosti vymezení a vyhlášení velkoplošného chráněného území přírody - chráněná krajinná oblast či přírodní park. Dále je třeba vytvořit síť zvláště chráněných maloplošných území, tj. národních přírodních rezervací, přírodních rezervací, národních přírodních památek a přírodních památek, ale i významných krajinných prvků a prvků územního systému ekologické stability.

V rámci zvláštní činnosti je nutno vytvořit a zabezpečovat dohodnutá pravidla ekologicky vhodného využívání zmenšeného území, ukončení někdejších "asanací" při diferencovaném řešení lokalit osídlených keřovými společenstvy a zajištění skutečné asanace někdejších odpadů a odpadů ze zvláštní činnosti i kontaminovaných míst.

Pro zajištění diverzity území je vhodné zvážit požadavky zemědělských iniciativ na alternativní hospodaření v rodinných farmách extenzivním využíváním zemědělských půd pro výrobu ekologicky nezávadných potravin.

Aktuální je vymezení turistických tras v některých krajinářsky cenných údolích a popřípadě i lokalit rekreace a cestovního ruchu ve vhodných územích a sledování možnosti tzv. ekologické turistiky.

Potřebné je zajistit adekvátní ochranu vodních zdrojů, pramenišť, bystřinných toků, vhodné využívání minerálních vod (Obrovce, Korunní), popřípadě ochranu a šetrné využívání nerostných surovin v území. Jedná se např. o vymezení chráněné oblasti akumulace povrchových vod (CHOPAV) a pásem hygienické ochrany (PHO) vodních zdrojů, jež by pokrývala větší část území.

Někdejší urbanistické středisko Stavoprojektu Plzeň zpracovalo v roce 1990 vstupní etapu studie Potenciální exploatace Doupovských hor, jejímž výstupem mělo být řešení naznačených potřeb. Zpracování vlastního návrhu řešení alternativní exploatace Doupovských hor se zdá být dnes ještě aktuálnější. Převládá však stanovisko, že optimální je ochrana území v rámci vojenského výcvikového prostoru.

5. Závěry a opatření

Jedinečná, "ztracená a dosud neobjevená" oblast Doupovských hor si vyžaduje podrobné územní zhodnocení potenciálních předpokladů tohoto území pro zpracování objektivizovaného návrhu ochrany a zonovaného využití území. Je třeba řešit podíl a ekologickou zátěž jednotlivými požadovanými činnostmi v území, včetně stanovení potřebných limitů a regulativů k zamezení neuvážených živelných vstupů.

Jedná se zejména o následující aktivity:

- ochrana nejceněnějších přírodních území,
- ekologicky přijatelné využívání výcvikových ploch zvláštního využití,
- rozšíření ploch k využití pro alternativní zemědělství,
- určení lokalit rekreace a cestovního ruchu a turistických tras,
- ochrana a šetrné využívání přírodních zdrojů.

Literatura:

1. BUŠEK, O., TEJROVSKÝ, V., ZAVADIL, V.: Obratlovci Doupovských hor. Sborn. ZČ. Muzea v Plzni - Příroda 76, Plzeň 1990.
2. KLÁŠTERSKÝ, I. (1954): Růže Doupovských hor - Čas. Nár. Muzea 103. Praha 1954, s. 20-30.
3. VALTR, P.: Potenciální exploatace Doupovských hor I. Plzeň, Stavoprojekt Plzeň 1990, 242 s. + graf. č.
4. ZAVADIL, V., ŠAPILOV, P.: Obratlovci Doupovských hor. Sborn. ZČ. Muzea v Plzni - Příroda 77, Plzeň 1990.
5. Oborový dokument CHKO Střední Poohří - KS SPPOP Plzeň 1989.
6. Územní plán VVP Hradiště - VPU Praha 1989.

STÄDTEBAULICHE, LANDSCHAFTLICHE UND ÖKOLOGISCHE PROBLEMATIK DES GEBIETES VON DOUPOVSKÉ HORY (DUPPAUER GEBIRGE)

Das Gebiet von Doupovské hory (Duppauer Gebirge) ist durch hohe spezifische Qualität der Landschaft gekennzeichnet. Hierzu gehören vor allem die ausserordentliche Mannigfaltigkeit von mezo-, thermo- und oreophytischen Assoziationen, die im äussersten Westen des Gebietes gelegene Lokalität mit mehreren Taxonen von Organismen, hier und da auch seltsame geomorphologische Formen (z.B. eine Kaldera) und die Genofondbasis für Erneuerung der Landschaft im benachbarten devastierten Braunkohlenbecken. Es ist daher erforderlich eine Abgrenzung des grossräumigen Landschaftsschutzgebietes (bzw. des Naturparks), der besonders geschützten kleinen natürlichen Flächen (der nationalen und anderen Naturreservationen), der nationalen und anderen Denkmale und der Elemente des räumlichen Systems der ökologischen Stabilität zu erwägen.

Für die hier noch ausgeübten militärischen Tätigkeiten sind Regeln für ökonomisch geeignete Nutzung des Gebietes festzulegen und zu sichern. Das betrifft besonders den Abschluss der einstigen sog. Assanation der überwachsenden ständigen Grasflächen und die Inangriffnahme einer tatsächlich systematischen Assanation von Abfallgruben, Müllablagerungsplätzen und kontaminierten Flächen.

Für die Sicherung der Mannigfaltigkeit der hiesigen Natur wäre es angebracht die Forderungen der landwirtschaftlichen Initiative auf Förderung der alternativen Landwirtschaft auf Familienhöfen bei extensiver Nutzung der landwirtschaftlichen Flächen zur Erzeugung von ökologisch einwandfreien Lebensmitteln zu berücksichtigen.

Eine ebenfalls aktuelle Aufgabe stellen die Voraussetzungen der sog. ökologischen Touristik dar: die Festlegung von Wanderwegen in mehreren landschaftlich geeigneten Tälern, bzw. auch von Standorten für Erholung und für Fremdenverkehr. Sehr erforderlich erscheint die Sicherung des Schutzes geeigneter Ressourcen von Trinkwasser, der einzelnen Quellgebiete, der Wildbäche, der Mineralwasserquellen, sowie eine schonungsvolle Nutzung von Ressourcen organischer Rohstoffe. Dazu sollte man aufgrund von Abgrenzung und Sicherstellung eines geeigneten Regimes der Zonen des hygienischen Schutzes, sowie des Schutzes der Flächen mit Akkumulation der Gewässer von der Oberfläche, gelangen. Zur Gewährleistung der erwähnten Forderungen zeigt sich die Ausarbeitung einer weiteren Etappe der städtebaulichen Studie "Potenzielle Nutzung des Gebietes von Doupovské hory" - mit der in der einstigen Städtebaulichen Zentralstelle des "Stavoprojekt Plzeň" (Bauprojekt Pilsen) begonnen wurde - zur Lösung der konträren Forderungen unterschiedlicher Nutzungsabsichten als erforderlich. Unter diese gehören:

- Sicherung wertvoller Naturgebiete und Schaffung von Zonen
- ökologisch annehmbare Nutzung der "Übungsflächen für besondere Betätigungen"
- Fortsetzung der Suche nach Standorten der Erholung und des Fremdenverkehrs, Bestimmung der Wanderwege
- Ausweitung der Flächen für alternative Landwirtschaft
- Sicherung und schonungsvolle Nutzung von Naturressourcen
- Festlegung räumlicher und ökologischer Grenzwerte und des entsprechenden Regulativs.

(Pracoviště autora: Urbioprojekt Plzeň - ateliér urbanismu, architektury a ekologie, Škrétkova 18, 301 25 Plzeň.)

Došlo do redakce 2.2.1993

Lektorovali V.Král a V.Poštolka